

Юсупов А.Н.,* Дуйсен Б.И., Бекен С.М., Нұрлыбеков С.Д.
к.арх., доцент кафедры «Архитектура»
ЮКГУ им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан
магистранты, кафедры «Архитектура» ЮКГУ им. М.Ауезова,
Шымкент, Казахстан

АРАЛ АЙМАҒЫ ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЕСКЕРТКІШТЕРІМЕН ЭКОЛОГИЯСЫН ТУРИЗМГЕ БЕЙІМДЕУ МӘСЕЛЕСІ

Автор корреспондент: nur_dos-5555@mail.ru

Түйін: Мақалада Сырбойының тарихи-мәдени және экологиялық ескерткіштеріне туристік бағыттар ашу мәселесі баяндалады. Мақала авторы 1984 жылы Жетіасар ескерткіштерін зерттейтін Мәскеу археологиялық экспедициясына қатысқан болатын. Оны белгілі ғалым Л.М.Левина басқарды. Сырдарьяның ескі арналарында 400 жуық ескерткіштер аумағы орналасқан (б.д. IV ғасыр және XVII ғасыр аралығы). Мақала авторлары бірнеше картографиялық деректерді біріктіріп (тарихи-мәдени және экологиялық ескерткіштер және жер асты суының қоры т.б.) карта құрастырған. Мақалада Жетіасар, Бұланды және аң-құс мекендеген экологиялық аумақтарда агротуристік мекендер ұйымдастыру мәселесі қаралады. Аталмыш ескерткіштер жанында агротуристік фермер қожалығы орналасуы тиіс. Аң-құс мекендейтін сексуілді сайларда неолит дәуірінің қамыс шатырлы тұрақтары табылған, оларды жаңғыртуға болады т.б. Қазіргі кезде «Архитектура» кафедрасында тарихи-мәдени ескерткіштер маңында кіші саяжайлар жобалары ғылыми негізде дайындалып жатыр.

Кілттік сөздер: тарихи-мәдени және экологиялық ескерткіштер картасы, агротуристік мекендер ұйымдастыру.

«Жас алаш» газетінде (12 шілде 2018) « Жас ғалымдар Аралды зерртеп жүр» атты мақала басылды. Онда Qazaq Geograpуhy қоғамдық бірлестігі ұйымдастырған экспедицияның зертеулері баяндалып , туризмді дамыту туралы мәселе көтерілген болатын. Осы мәселеге орай бұл мақалада Сыр бойының тарихи- мәдени мұрасын Рухани жаңғыру бағдарымен туризмге бейімдеу мәселесі баяндалады.

Осы мақала авторы 1984 жылы Сыр бойының ескі арнасына жайғасқан көне ескерткіштерді зерттейтін Мәскеу археологиялық экспедициясына қатысқан болатын,. Экспедиция Жетіасар ескерткіштерін зертеуге арналып, оны белгілі кеңес ғалымы Л. М. Левина басқарды.

Ол кезде тарихи ескерткіштері бар егістіктерге жаңа совхоздар салынатын. Сол себепті, аталмыш жаңа совхоздарды туризмге бейімдеп жобалау туралы ғылыми еңбек жаздым. Ол үшін жеті картаны біріктіріп Сыр өлкесінің тарихи-мәдени, экологиялық ескерткіштері картасын сыздым: Мәскеу археология институты карталары, өсімдіктермен аң-құс мекен -жайлары, жер асты су ресурстары т.б. / төменде карта сызбасы берілді/.

Картада көрсетілгендей, Қармақшы ауданы, Интернационал колхозынан 30 км, Сырдарияның ескі арнасы Куандария бойындағы тегістікте, қиылған конус пішінді Жетіасар төбелерінде бекіністер жайғасқан. Олардың биіктігі шамамен 15-20 м. , өзара қашықтығы 5-6 км, көкжиекке дейін тізбектеле жалғасып жатқан қолтумалы төбелердегі бекіністерді аралағанда фантастикалы ай пейзажында жүргендей әсерге бөленесіз! Мысалы Топақасар төбесіндегі бекіністің төрт биік мұнарасы бар, олар өзара галериямен жалғасқан. Бекіністің ішкі бөлігінде 20-25 шақты пәтерлер жайғасқан. Ал, Алтынасардың баурайында артезиян құбыры бар, ол кішігірім көл спетті, оған шопандар малдарын суаратын.

Ғалымдардың пайымдауынша Жетіасар мәдениеті (б.д.д. У-1У және б.д. УШ-1Х ғасырлар), Отырар мәдениетінің, Ташкент аймағындағы Қауыншы мәдениетінің жалғасы ретінде Қаңлы мемлекеті құрамында болған.

Мәшһүр кеңес археологы, С.П.Толстов 1958 жылы Қармақшы ауданы Бұланды ауылын 15 км жерде орналасқан көне күмбезді ғимаратты зерттеп – бұл дүние жүзіндегі ең тұңғыш салынған күмбезді құрылым екенін дәлелдеді! Ол атақты адамдарды жерлеуге арналған дөңгелек формалы кесене .С.П. Толстов бұл күбезді ғимаратты б.д.д. IV-II ғ.ғ. жатқызып, румдықтардан 100 жыл алдын салынғанын жазды.. Ғалым румдықтар күмбезді сырттан алып пайдаланған, өйткені олардың сәулет тарихында күмбез эволюциясы жоқ, ал қазақтарда айқын, күмбезді ғимарат эволюциясы киіз үйден бастау алады деп жазды. С.П. Толстовтың дерегі бойынша, күмбезді ғимаратты алғаш салған арғы қазақтар еді. Олар күмбезді бөлмеге беделді аталарын жерлеген. Өйткені әруақты дәріптеу (культ предков) ұлтымыздың салт-дәстүрі екені аян. Әдетте күмбездің іргесінде ығыстру күші пайда болады. Олар күшті тежеу үшін, күмбез салынған бөлменің сыртын орап, қосалқы бөлмелер салған/<http://kzvesti.kz/kv/fourthband/23910-unikalnyu-ramyatnik-drevnego-zodchestva.html/>.

С.П. Толстовтың дерегіне сай, румдықтар бұл ғимаратқа еліктеп әйгілі Пантеон ғимаратын салған. Бұланды жоспары, кесіндісі, жалпы құрылымы тікелей көшірлгені соншалық, биік күмбезді Пантеонға жарық шаңырақ пішінді дөңгелектен түседі. Ірі мемлекет қашанда шеткі елдер идеясын ұрлайды. Мысалы, қара нәлділердің ырғақты әуені АҚШ заманауи музыкасын жаңғыртып жібергені баршаға аян.

Картада көрсетілген, аталмыш ескерткіштерге арнаулы көліктермен, туристік бағыттар ашуға болады. Ол романтикаға толы болмақ. Жол жөнекей ұшы қиыры жоқ, жусан исі аңқыған тегістікте, жылқылар үйірі жарысып шабады дейсің ... Аталмыш ескерткіштер жанында агротуристік фермер қожалығы орналасуы тиіс. Аң -құс мекендейтін сексуілді сайларда неолит дәуірінің қамыс шатырлы тұрақтары табылған, оларды жаңғыртуға болады т.б.

Агро-туристік қожалық туристерге салт атты экскурсия, ұлттық тағамдар, музыка, т.б. ұлттық танымды қызметтер көрсетуі мүмкін. Сонымен қатар мұнда аталмыш ескерткіштер туралы БАҚ басылымдары, картасы, буклеттері, осы ескерткіштердің ғылыми-танымды видеофильмдері болуы тиіс. Мысалы, М. Әуезов атындағы ОҚМУ Архитектура кафедрасы ғалымдары ортағасырлық Отырар қаласының компьютерлік реконструкциясын ғылыми негізде орындап, 12 минуттық видеофильмін Шәуілдір ауданы әкіміне табыс етті /көне отырарды қайта қалпына келтіру бойынша тың бастама http://shymkenttv.kz/kz/news/culture_art/kone-otyrardy-kaita-kalpy-na-keltiru-boiynsha-tyn-bastama/.

Руханият бағдары бойынша жүзеге асатын мұндай іс-шаралар, ауылдық жерлерде жұмыс орындарын ашып, тарих пен мәдениет, экология ескерткіштерін туризмге бейімдеуге болар еді. Қазіргі кезде «Архитектура» кафедрасында тарихи-мәдени ескерткіштер маңында кіші саяжайлар жобалары ғылыми негізде дайындалып жатыр.

Әдебиеттер тізімі

1. Басенов Т. Қазақстан архитектурасы. Том 2. Алматы. Онер-1546.
2. Байпаков. К.М. Великий шелковый путь на территории Казахстана. Алматы, 2007-500с.
3. Юсупов А.Н. Историко-культурные и природные факторы в процессе формирования сельского расселения. Автор реферат канд. дис. Московский архитектурный институт, 1985

Аннотация:Статья посвящена организации туристических маршрутов в историко-культурные и экологические памятники бассейна реки Сырдарья у Аральского моря. Один из авторов статьи участвовал в Московской археологической экспедиции в 1984 году, которая изучала Жетіасарские памятники под руководством известного ученого Л.М. Левиной. В старых руслах Сырдарьи имеются около 400 ареалов историко-культурных памятников, которые датируются в основном с IV вв до нашей эры по XVII

века. Авторы статьи составили карту, которая объединяет сведения из нескольких картографических материалов: археологические и архитектурные памятники, подземные водные ресурсы, ареалы растительного и животного мира и др. В статье изложены пути организации агротуристических объектов у подножия памятников Жетиасар, Буланды и экологических ареалов с богатым растительным и животным миром. На данный момент на кафедре «Архитектура» готовятся реальные проекты на научной основе возле памятников истории и культуры.

Abstract: The article is devoted to the organization of tourist routes to the historical, cultural and environmental monuments of the Syrdarya river basin near the Aral Sea. One of the authors of the article participated in a Moscow archaeological expedition in 1984, which studied the Zhetiasar monuments under the guidance of the famous scientist Levina L. In old beds of the Syrdarya there are about 400 areas historical and cultural monuments, which date mainly from the IV century BC to the XVII century. The authors of the article have compiled a map that combines following information: archaeological and architectural monuments, underground water resources ecological areas, etc. The article outlines the ways of organizing agrotourism sites under the monuments Zhetiasar, Bulandy and environmental habitats of flora and fauna.

